

**Жалай В.Я, к.ф.н., доц., Биховець Н.М., к.ф.н., с.н.с.,
Линник Т. Г., к.ф.н., с.н.с., Пархоменко А.Ф., к.ф.н., доц.,
Рахманова І.І. доц., Рубашова Л.М., к.ф.н., доц.**

СУЧАСНА ЛІНГВОТЕРМІНОГРАФІЯ І ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ НОВОГО СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті аналізується сучасний стан лінгвотермінографії. Завдання та шляхи (способи) укладання нового словника-довідника лінгвістичної термінології з використанням реєстрових україномовних термінів, формулюються у світлі нових надбань та проблем укладання сучасних словників. Довідник ставить своїм завданням зафіксувати та пояснити мовознавчі терміни, виражені однослівно або словосполученням, на базі української мови та подати їх відповідники в російській, англійській, французькій, німецькій та іспанській мовах. При обговоренні питання термінів та структури статті особлива увага приділяється специфічно мовним особливостям термінів, а також зонам опису статті реєстрового слова.

***Ключові слова:* лексикографія, лінгвістична термінологія, укладання спеціальних словників, зони реєстрових слів, онлайнві словники/ресурси, бази даних.**

В статье анализируется современное состояние лингвотерминографии. Задачи и пути (способы) составления нового словаря-справочника лингвистической терминологии с использованием реестровых украиноязычных терминов, формулируются в свете нового достижений и проблем составления современных словарей. справочник ставит своим задачей зафиксировать и дать толкование языковедческим терминам, выраженным одним словом или словосочетанием, на базе украинского языка и подать их соответствия в русском, английском, французском, немецком и испанском языках. При обсуждении вопроса терминов и структуры статьи особенное внимание уделяется специфически языковым особенностям терминов, а также зонам описания статьи заголовочного слова.

***Ключевые слова:* лексикография, лингвистическая терминология, составление специальных словарей, зоны описания заголовочных слов, онлайнные словари/ресурсы, базы данных.**

The paper analyzes the state-of-the-art of lexicography describing linguistic terms. Tasks and ways of compiling a new dictionary as a reference book of linguistic terms with Ukrainian entry words are presented with reference to advances and problems of contemporary dictionary making. The dictionary aims at registering and defining linguistic terms expressed by words and word combinations, used in modern Ukrainian as a source language, and presenting their counterparts in Russian, English, French, German, and Spanish. The issues of terms and entry structure are discussed with a particular focus on language properties of terms as well as on the zones of entry description.

Key words: lexicography, linguistic terminology, dictionary compiling, zones of entry description, online dictionaries/resources, data bases.

Лексикографічний підхід до вивчення мови науки як один із аспектів дослідження цього специфічного різновиду мовної діяльності має добре напрацьовані традиції, засвідчені ґрунтовною теоретичною базою та практичними здобутками широкого кола спеціальних словників з окремих галузей знань, що особливо активно створювалися в другій половині 20 ст., як для класичних, так і для новітніх наукових дисциплін, і представлені одномовними, енциклопедичними, багатомовними, а також перекладними словниками. Останні традиційно активно використовуються на практиці читацькою аудиторією, яка має безперечну тенденцію до зростання в результаті посилення міжнародного спілкування вчених та співпраці наукових установ різних країн.

За останні 20 років наукові тексти зазнали значних змін порівняно з попереднім періодом, що викликано рядом чинників, серед яких: поява нових наукових напрямів з відповідними терміносистемами; розширення наукових контактів, що також вплинуло на формування систем термінології, зближення загальних особливостей наукового тексту, що пишуться різними мовами (що часом є наслідком білінгвізму та мовної інтерференції); більша інтернаціоналізація не лише лексики у вигляді спеціальних термінів, а й синтаксису. Не можна недооцінювати впливу новітніх технологій, передусім електронних засобів зв'язку при створенні наукових текстів (наприклад, стандартизація і автоматизація їх структури внаслідок використання комп'ютера, коли цілі текстові фрагменти переходять із статті в статтю); впливу всесвітньої мережі і пов'язану з цим появу наукових електронних періодичних видань, словників, енциклопедій тощо. В окрему категорію можна виділити електронні он-лайнкові ресурси. Їх кількість є достатньо великою. Це і лінгвістичні глосарії, словники з різних галузей лінгвістики: семіотики, стилістики, текстології, перекладу, тощо. Це можуть бути і двомовні словники, наприклад, англо-російські, французько-англійські, або ж тримовні словники, чотиримовні, тощо. Також, це можуть бути лінгвістичні бази даних з різних аспектів мовної варіативності, де наводяться тлумачення термінів, що стосуються різних аспектів дослідження креольських мов, піджинів, регіональних чи міноритарних діалектів, або ж варіативності тубільних говірок [55-65]. Статті онлайн-словників можуть містити різні співвідношення основних лексикографічних компонентів, як от: основне слово словникової статті з фонетичною та граматичною інформацією, перехресні посилання, скорочення, конструйовані приклади чи цитати, синоніми, антоніми, певну бібліографічну інформацію, тощо [49].

Потреба в нових підходах лексикографічного опису терміносистем усвідомлюється на тлі нинішньої ситуації в галузевій лексикографії, де існуючі словники нерідко відбивають стан розвитку мови науки 30-літньої давності, а тому далеко не завжди їх матеріал є актуальним для сучасного наукового мовлення, це стосується, зокрема, і мовознавства у зв'язку з появою нових напрямів чи окремих лінгвістичних дисциплін та їх входженням у ширший науковий контекст. З іншого боку, через посилення

міжнародних контактів не менш важливим для фахівців є знання способів передачі термінів в інших мовах. На терені українського мовознавства потреба створення новітніх словників лінгвістичної термінології виникає через відсутність словників, які б повною мірою відбивали сучасне терміновживання, а не лише те, яке було притаманне для раніших періодів, і які б могли стати надійними помічниками фахівцям за потреби написання текстів іноземними мовами. Останні подібні словники Є.В.Кротевица, Д.І.Ганича, І.С. Олійника [17, 11] датуються 50-ми-80 ми роками минулого століття. Словник лінгвістичної термінології, виданий в 2001 р. [13] зорієнтований на українську проблематику і, природно, не містить значної кількості термінів, характерних для сучасного мовознавства, як і їх відповідників в інших мовах. Значною мірою прогалину в представленні сучасної мовознавчої термінології заповнюють енциклопедичні видання, такі, як Українська мова: Енциклопедія [43] чи Лінгвістична енциклопедія [36], проте через її деталізацію та розлогість їхніх словникових статей вони не можуть повною мірою задовольнити потреби фахівців у стислій інформації, що, як правило, є прерогативою довідників.

Енциклопедія української мови [43] цілком відповідає своєму призначенню і подає широку інформацію про поняття, пов'язану з терміном, його історію, короткі відомості про етимологію та системні зв'язки з іншими мовними поняттями. Крім статей про лінгвістичні терміни, подаються статті, присвячені окремим мовознавцям, що допомагає простежити історію розвитку науки про мову. Бібліографічний апарат є додатковим інструментом глибшого ознайомлення з предметом зацікавлення.

Лінгвістична енциклопедія [36] містить 1300 термінів і понять, як традиційних, так і новітніх мовознавчих дисциплін, поява яких пов'язується з останніми десятиріччями розвитку науки про мову, а отже, їх концептуальний апарат ще не знайшов висвітлення у лексикографії. Структура статті включає короткі етимологічні відомості про термін, історію його виникнення, належність до певної сфери (галузі) досліджень, а також аналіз ключових дискусійних питань, сучасний стан дослідження, головні ознаки та типи мовознавчих термінів. Подаються синоніми, контрарні терміни (автор іменує їх не зовсім точно антонімами). Залежно від характеру пояснюваного лінгвістичного явища, розмір статті варіює. Особливість подачі статей у праці (розгорнутий коментар, що стосується вживання терміна, історична довідка про його виникнення, уживання у різних напрямках, концепціях) зумовлена типом лексикографічної праці як лінгвістичної енциклопедії. Словник містить також англійські відповідники, хоча повної системності їх представлення немає. Читачеві легко зауважити (про що свідчить також тематичний покажчик словника), що основний акцент зроблено на новітніх напрямках і їх термінології, а також проблемах, як це було представлено у попередній праці автора [37]

Щодо словників лінгвістичної термінології, які не є енциклопедіями, то на сьогодні їх нараховується три, з яких першим був виданий словник

лінгвістичної термінології української мови Є.В.Кротевича і Н.С. Родзевич [17], що вже давно став бібліографічною рідкістю. В коло завдань словника лінгвістичної термінів як належного до тлумачного типу словників, як зазначають автори, входило формування (хоча б і в загальних рисах) уявлення про систему мовознавчих понять, їх зміст і взаємозв'язок, їх осмислення на сучасному для авторів етапі розвитку науки про мову. На відміну від поширеного погляду на термін як слово чи словосполучення, що характеризується точністю семантики і однозначним співвідношенням з поняттям [30:115-124], що є ідеальною метою творців термінології, автори пропонували звернути увагу на реально існуючі випадки недосконалості, «умовності» деяких невдалих термінів, неясності, нечіткості або навіть суперечливості понять, що їх за традицією виражають такі терміни [17: 3]. Таким чином, словник ставив перед собою досить непрості цілі. Він включає в себе 600 гасел, які стосуються загального мовознавства і славістики, частково індоєвропеїстики, при цьому багато уваги приділялося використанню питомої термінології. Матеріал для ілюстрацій добирався з української, російської та інших слов'янських мов, а також частково тюркських та класичних. Важливою рисою словника є посилання на наукову літературу, в якій йдеться про відповідний термін. Цей складний бібліографічний апарат, природно, представлений нерівномірно за всіма термінами залежно передусім від ступеня їхнього опрацювання в літературі, а також інших менш важливих чинників. До кожного терміна додаються його російські відповідники, а також стисла етимологічна інформація. Словник також містить російсько-український показник, що дозволяв російськомовному читачеві використовувати його як перекладний словник термінів.

Позитивною рисою українського словника було уведення в обіг та кодифікація термінів, які міцно закріпилися в україномовній мовознавчій літературі. Словник розраховувався на українського користувача і замикався рамками національного терміновживання. Відповідники з інших мов (за винятком російської) в словнику не представлені. Стосовно реєстру словника, нескладно помітити нерозчленованість підходу класичної філології, внаслідок чого до словника потрапили терміни, що стосуються не лише лінгвістики, а й поезики та риторики. На жаль, незважаючи на те, що словник виконував своє призначення завдяки ґрунтовній розробці словникових статей, він не отримав належного відгуку серед мовознавців поза межами України, виняток становлять короткі згадки про нього в передмовах до деяких словників лінгвістичної термінології при посиланні на попередників або ж як одне із можливих джерел формуванні власного реєстру (пор., наприклад, [3]).

Інша важлива праця з української лінгвістичної термінографії - Словник лінгвістичних термінів Д.І Ганича. і І.С.Олійника [11] побачила світ значно пізніше, майже через 30 років у період розквіту розробки терміносистем і особливо активної появи інших лінгвістичних словників на терені СРСР. Основне завдання словника полягало в упорядкуванні

лінгвістичної термінології. Як і попередній, він був розрахований на студентів, вчителів-словесників, втім відрізняючись від нього відбором, обсягом та способом тлумачення термінів. Так, зокрема, автори відмовилися від надання бібліографії до окремих статей з міркувань стислого представлення матеріалу, задумуючи цей словник як довідник, що мав прийти на допомогу вчителю і студенту глибше усвідомити чи уточнити значення того чи іншого мовознавчого терміна, як необхідної умови повного розуміння відповідних мовознавчих понять» [11:3]. Завдання враховувати взаємозалежність, взаємопідпорядкованість термінів, родо-видові зв'язки між ними тощо відбилося і на структурі багатьох словникових статей, що будуються не лише за алфавітним принципом, а й за гніздовим способом, особливо там, де простежується така залежність, зокрема між родовим і видовим поняттями. Структурно цей словник нагадує перше видання словника О.С. Ахманової 1966 р. Алфавітний порядок використовується і в межах статті, коли за алфавітом першого слова з урахуванням другого розміщені термінологічні словосполучення. До всіх термінів подаються їхні російські відповідники. Якщо термін іншомовного походження, то в дужках фіксується джерело походження і розкривається етимологія слова. Ілюстрації наводяться з української, рідше російської та інших мов. Якщо лінгвістичний термін має два чи більше значень, пов'язаних між собою, то кожне з них подається й витлумачується в одній словниковій статті за порядковими номерами. Якщо ж має місце випадковий збіг фонетичної форми, то ці форми подаються як окремі реєстрові слова.

Третій тлумачний словник лінгвістичної термінології з'явився уже на початку цього століття в серії «Українська мова» [13]. Розрахований на якнайширше коло користувачів, починаючи від школярів, він охоплює найпоширеніші 900 термінів, які покривають поняття як традиційної класичної україністики, представленої в курсах з української мови, так і поняття стилістики, соціолінгвістики, історії літературної мови. Словник фіксує такі порівняно нові терміни, як, наприклад, *дискурс*, *ментальність*, що активно використовуються в спеціальних текстах і не засвідчувалися попередніми словниками. Орієнтація на читача зумовила принципи загальної будови словника та окремих статей. Це стосується тлумачної частини, в якій поряд з визначенням терміна, його дефініцією нерідко представлені приклади вживання, що дозволяє унаочнити поняття чи зробити його зрозумілішим. До частини термінів, які містять інтернаціональні елементи грецького чи латинського походження, подається коротенька етимологічна довідка, що розкриває значення цих формантів. Основний принцип укладеного словника – алфавітно-гніздовий, який дозволяє відбити системність термінології через показ родо-видових відношень. На відміну від вищезгаданих словників, цей словник розрахований лише на україномовного користувача, і він чітко виконує свою функцію тлумачного і не подає відповідників ані з російської, ані з інших мов.

З перекладних словників лінгвістичної термінології можна згадати коротенький «Турецько-український словник лінгвістичних термінів» В.М. Подвойного [27], надрукованого в 2000 році, який охоплює 1700 одиниць, однак без тлумачення термінів.

Маючи велику кількість словників лінгвістичної термінології (зауважимо, що серед національних лінгвотермінографій за кількістю видань помітно вирізняється російська), можна вибудувати їхню типологію, виходячи з назв словників, які містять такі означення, як 1) повний [23], 2) великий [5; 40; 49], 3) енциклопедичний [5;], 4) короткий [6; 25; 13; 16; 21; 50; 51], 5) навчальний [10; 20], 6) довідник [9; 32], 7) багатомовний, або ж включає назви двох чи більше мов, що вказує на перекладний характер [1; 4; 34; 24; 7; 27; 52]; (цим передбачається існування й одномовного тлумачного [26; 13]); 8) граматичної термінології [49; 7; 20; 27] , 9) фонетики, стилістики, історії літературної мови, соціолінгвістики, семіотики, теорії стилістики, історії літературної мови, соціолінгвістики, семіотики, теорії перекладу, когнітивістики [49; 44; 45; 26; 1; 28; 41; 27; 29], 10) або ж у їх назві фігурує слово, що вказує на належність включеної до словника термінології до якоїсь певної школи чи напряму [8, 42]. Зовсім рідко у словниках фігурує слово із значенням «новий» [48]. Отже, на підставі цього переліку можна зробити висновок, що словники можуть поділятися за обсягом охоплення термінів на повний, великий, яким протиставляється короткий і довідник), за повнотою аналізу матеріалу розмежовуються енциклопедичний та довідник (тут маємо ще раз нагадати, що словник лінгвістичної термінології загальноновизнано є енциклопедичним, проте в довіднику не обов'язковими є виклад історії терміна чи теорій, які його використовують, немає місця і персоналіям, недоцільними з огляду на невеликий обсяг є бібліографічні посилання, тобто, довідник має містити лише коротку і зрозумілу дефініцію), за характером мовної сфери, яку описує термінологія, чи за назвою лінгвістичної дисципліни (граматичної термінології, стилістики, соціолінгвістики, семіотики, теорії перекладу) [16], спрямованістю та призначенням (навчальний), ступенем представлення відповідників з інших мов (перекладні, протилежним до них є тлумачні / неперекладні), а також за характером системності представлених у словнику термінів (тобто, чи відбиває словник терміни лінгвістики загалом, чи він пов'язується з певною школою або ж додатково ставить за мету відбити власне авторський ідіолект).

Визначення словника як великого чи короткого, яке міститься в його назві (як і відсутність такої характеристики), ще не свідчить про його реальний обсяг. Напр., назва видання [33] не містить інформації про кількісну характеристику поданих термінів, тобто, читач, орієнтуючись на назву, може припускати, що це словник середнього розміру (насправді він подає 400 термінів), тоді як [6], судячи з його назви як невеликого, насправді стосується значно більшої кількості реєстрових слів, порівняно з попереднім, охоплюючи біля 1500 термінів традиційного та сучасного

мовознавства. Повний словник лінгвістичних термінів Т.В. Матвеевої [23] доступно роз'яснює трохи більше 1000 термінів. Англо-російський словник з лінгвістики і семіотики [1] охоплює понад 8000 термінів, однак у складі своєї назви не містить означення, яке б говорило про його розмір. Словник Ахманової [2], який на сьогодні лишається найавторитетнішим та найбільшим словником (понад 7000 термінів), не має в своїй назві слова, яке б характеризувало його обсяг. Отже, насправді, характеристика словника за параметром величини, відбита в його назві, не обов'язково узгоджується з реальною кількістю аналізованих термінів. Подібним чином, читач не завжди може покладатися на назву при визначенні характеру словника, коли йдеться не лише про його обсяг, а й спосіб подачі матеріалу, повноту описової (тлумачної) частини словникових статей. Як приклад, можна згадати словник [32], автори якого, прагнучи якнайповніше з'ясувати точне значення окремих термінів (що притаманне довіднику), водночас поставили за мету максимально широко розкрити їхній зміст, доповнюючи статті даними з історії трактування термінів і посилаючись при цьому на те, що доступ до інформації в часи створення словника був складною справою [32:3-6]. Внаслідок такого підходу цей словник за ступенем аналізу термінів наближається до енциклопедій, хоча, покладаючись на назву словника як довідника, читач міг би очікувати лише стислої інформації про поняття, співвідносного з терміном, виходячи із загальноприйнятого розуміння слова *довідник* як видання практичного призначення, з коротким викладом відомостей у систематичній формі для оперативного пошуку інформації, яке розраховане на вибіркове читання.

До словників, які виправдовують свою назву повних, належить словник [40], який тлумачить понад 3000 найуживаніших у науковій, навчальній, методичній літературі термінів і розрахований на найширшу аудиторію – від школярів і студентів, аспірантів, викладачів та науковців до редакторів, та всіх тих, кого цікавлять питання історії мови. На кількість гасел словника вплинуло те, що, добираючи термінологію, автор керувався метою якнайповніше врахувати соціальний характер мови, а тому, базуючись на формальному, функціональному, логіко-граматичному, граматичному і семантичному підходах при описі мови, до реєстру включалися також терміни, пов'язані з когнітивною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, текстграфією, теорією тексту і мовленнєвих актів, герменевтикою, психолінгвістикою, комп'ютерною лінгвістикою, з створенням електронних словників, з проблемами культури мови і т.інш. Саме цим пояснюються обширні тлумачення, включення в реєстр термінів, що функціонують на стику наук, літературознавства і соціології, та формування реєстру за суто алфавітним принципом. Звертає увагу факт включення дуже вузьких і спеціальних термінів, що відносяться до сфери риторики (*аллетета, амфиболия, диатриба, диасирм*) і відсутність ряду базових, що відбивають сталі або широко прийняті терміни лінгвістики (напр., запропонований Мартіне термін *подвійне членування*). Крім цього,

подається стисла етимологічна інформація, а наявність алфавітного та тематичного покажчиків значно полегшує роботу користувача.

Словник Т.В. Жеребило [14] перевищує обсяг попереднього словника і містить 5270 термінів, але в назві це ніяким чином не відбивається. Оскільки він розрахований на широкий загал, то разом із загально лінгвістичною термінологією розглядаються терміни, які відбивають специфіку окремих напрямів загального і часткового мовознавства, лінгвостилістики, а також навчальних словників, виданих автором раніше. Часом характер подачі терміна починається з тлумачення його загальнолітературного значення. Як приклад, розглянемо трактування слова *узус*, де спершу подається його латинський етимон [usus] (такий спосіб притаманний словникам іншомовних слів), а далі словникова стаття вміщує дефініцію таких двох значень: 1) Звичай, правило. 2) Вживання, застосування. Мовний узус – це масове і регулярне слововживання [14:420]. Звертає на себе увагу, що в словнику першим подається немовознавче, нетермінологічне значення, а термінологічне подається другим. Іншою примітною особливістю є включення 80 термінів, що є частиною ідіолекту укладача. На обсяг словника вплинуло також і те, що до словника увійшли статті з персоналіями, отже, за цією рисою він близький до енциклопедичних словників.

Словники лінгвістичної термінології відрізняються і за своїм призначенням – частина з них розрахована на фахівців, частина спрямована на аудиторію, яка знаходиться на початковому етапі вивчення мовознавства або окремих його дисциплін [39; 9], що впливає і на макроструктуру словника, як, наприклад, у словнику- довіднику [9], який розрахований на студентів, а тому основний принцип побудови словника - за розділами, тоді як усередині розділів застосовується звичний алфавітний принцип.

До словників, які особливо акцентують своє призначення для студентів, учнів, належать навчальні словники, які інформують читача про своє призначення згадкою слова з відповідною семантикою у складі назви словника, як, напр., [54; 10; 20]. Питання навчальних словників виділяється окремими лінгвістами як нагальне для сучасної металінгвістики [18]. Почасти цю функцію виконують також перекладні словники. Аудиторію перекладного Французько-російського словника лінгвістичної термінології А.Г. Назаряна [24] складають студенти та викладачі французької мови. До реєстру включено майже 5000 французьких термінів, які є як загально лінгвістичними або загальнонауковими, так і тими, що стосуються окремих розділів мовознавства, нових напрямів. Належність терміна до цих категорій характеризується за допомогою спеціальних позначок, які виконують смислорозрізнавальну роль, оскільки терміни можуть уживатися для понять, що належать до різних мовних сфер або ж у значеннях, відмінних від традиційних. Особливістю частини реєстрових слів є їх варіативність, пов'язана з наявністю фонетико-орфографічних, морфологічних та позиційних варіантів. Увага приділяється синонімії

французьких термінів, фіксуються співвідносні поняття (пор. *adstrat* – *substrat*). Нерідко французькому терміну можуть відповідати декілька російських, при цьому російський еквівалент може бути словом чи словосполученням, а за відсутності такого термін передається описово. До російських еквівалентів додається коротке тлумачення у дужках, а також ілюстративний матеріал для полегшення розуміння явища, позначуваного терміном. Okремо подано покажчик російських термінів, що також полегшує роботу з словником в разі потреби знайти французький еквівалент російського терміна.

З нечисленних перекладних словників варта уваги лексикографічна праця А.М. Баранова і Д.О. Добровольського Німецько-російський і російський-німецький словник лінгвістичних термінів з англійськими еквівалентами 2006 р., а також словник В.С. Вашуніна під назвою «Немецко-русский лексикон основных грамматических понятий» [7]. Німецько-російський словник граматичних понять [7] охоплює понад 1700 німецьких граматичних термінів і російських словосполучень і розрахований у першу чергу на студентів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, а також викладачів-германістів. Особливості цільової аудиторії визначили специфіку словника і побудови його статей. Це стосується того, що на відміну від багатьох інших термінологічних словників в ньому представлені не тільки іменники або номінативні терміносполучення, прикметники, що мають широкий круг сполучуваності з іменниками, що передають основні граматичні поняття, але також і дієслова, які необхідні для побудови тексту. За тематичною належністю словник не обмежується поняттями німецького мовознавства, включаючи також терміни загальнолінгвістичного характеру, які стосуються як традиційних, так і основних новітніх мовознавчих напрямів – теорії тексту, когнітивної лінгвістики, генеративної граматики. Автор виходив при цьому з практичної потреби навчального процесу, що вимагає від фахівця в галузі германістики загальнотеоретичних знань. Для забезпечення розуміння терміна автор дає в дужках коротку дефініцію. Разом з цим, словник відбиває таку характерну для німецької термінології дублетність форм. Словник побудований за алфавітним принципом, а це означає, що кожен із згадуваних термінів можна легко виявити на своєму місці. Наприклад, *Ableiter* супроводжується питомим терміном *Wortbildungsaffix*, останній можна також виявити на своєму місці за абеткою, і стаття включає не тільки *Ableiter*, але й інші синоніми, як *Wortbildungsmorphem* і *Derivationsmorphem*, які подаються в дужках, передуючи російському еквіваленту *словообразовательный аффикс*. Використання синоніміки термінів характерне не тільки для німецької, а й російської частини. За наявності двох або більш значень вони представлені під окремими рубриками зі своїми синонімами і словосполученнями. Напр., *beugen (anwandeln)* 1) *declinieren vt* *склоняють*; 2) *konjugieren vt* *спрягають*. Для ясності частина термінів ілюструється прикладами. Цей словник, що базується на широкій німецькомовній термінологічній базі, є хорошою

підмогою для германістів. Залишається жалкувати, що словник не має алфавітного покажчика для німецьких і російських термінів.

Значною мірою цю прогалину заповнює словник А.М. Баранова і Д.О.Добровольського, в якому порівняно з попереднім першим виданням 1993 року зі словника були виключені маловживані та застарілі терміни. У словник, створений на основі постійної поповнюваної комп'ютерної бази, увійшло близько 5600 німецьких гасел і така ж кількість російських термінів. Як вірно зауважують автори, адекватний переклад як лінгвістичної, так і будь-якої іншої термінології неможливий без точної інформації про значення терміну і його системних зв'язків [4:7]. Наявність коментаря є суттєвим чинником, що забезпечує правильний вибір терміну. На відміну від двомовних словників тут представлена інформація з трьох мов. У словнику представлені як традиційна, усталена термінологія, так і термінологія, пов'язана з новими тенденціями в мовознавстві (когнітивної лінгвістики, теорії тексту, семіотики, лінгвопрагматики). Словникова стаття, крім перекладу, містить також короткий коментар-пояснення і зону посилань. У словнику є німецько-російська та російсько-німецька частини, а також англо-німецько-російський індекс, до якого додаються ще два тематичні покажчики з німецької і російської мов.

Перекладні англomовні та німецькомовні словники досить нечисленні, серед них можна згадати багатомовний словник Р.Наш [52] з реєстром у понад 5000 гасел, в якому подані англійські, російські, німецькі та французькі відповідники. Недоліком цього словника є відсутність дефініцій, що ускладнює роботу з термінами. Багатомовним є і навчальний німецький словник, в якому подані поряд з німецькими також російські та французькі відповідники [53].

Французький тлумачний словник лінгвістичних термінів [47] значно менший за обсягом порівняно зі словниками, які мають реєстр з російських термінів, і містить найуживаніші терміни з різним обсягом значення, що стосуються таких сфер, як семантика, стилістика, генеративна граматики, патологія мови, лексика та інші. Розмістить значення багатьох лінгвістичних термінів [47: x], особливо за межами їх первісних контекстів, спонукала укладача до застосування системи ремарок про сфери уживання терміна, які вказують на віднесеність терміна до певних розділів мовознавства - граматики, генеративної граматики, семіотики, стилістики та інш., а також досить обширних тлумачень.

Словники англійської мовознавчої термінології [44; 45], як і згадані вище російські та українські, значною мірою орієнтуються на студентську аудиторію, а також тих, хто цікавиться проблемами лінгвістики, а це означає відмову від рідковживаних чи вузькоспеціальних термінів. До структури словникової статті входить ґрунтовне тлумачення понять, які називає термін, та його визначення. Є перехресні посилання, що дозволяє усвідомити системні зв'язки між поняттями.

Зважаючи на те, що, формуючи реєстр будь-якого словника лінгвістичних термінів, що стосуються якоїсь із слов'янських мов,

їхні автори обов'язково звертаються до словника Ахматової як найповнішого і найавторитетнішого, варто проаналізувати його реєстр хоча б у загальних рисах. Словник О.С. Ахманової [2] залишається найбільшим словником лінгвістичної термінології і, як уже зазначалося, він включає в себе не лише усталені, традиційні терміни або ж ті, які перестали сприйматися як новітні за останні 30 років, але й архаїчні терміни, що зумовлено позицією автора представити термінологію авторів 19 ст.. Навіть побіжний аналіз реєстрових слів виявляє, що далеко не завжди вони відбивають сучасне наукове слововживання. Розглянемо деякі з таких випадків. Сучасний російський термін **детерминант**, який використовується як спільна назва для артикля та вказівного займенника і має відповідниками *англ.* determinant, determiner, *нем.* Determinant, омонімічний синтаксичному терміну **детерминант** для позначення члена речення, який стосується речення в цілому і має своїми відповідниками. *англ.* adjunct, sentence modifier, *фр.* determinant, *нем.* freie Angabe, у словнику незафіксований. Проте словник реєструє паронімічні до **детерминант** терміни **детерминатив I** «визначник кореня» і **детерминатив II** «ключ ієрогліфа», а також **детерминативний** «означальний», **детермінація** 1) означення; 2) однобічна залежність. У глосематиці відношення між двома функтивами, один з яких синтагматично визначає інший, але не навпаки».

Зареєстрований у словнику іменник **вербалізація** з відповідниками *англ.* verbalization, *фр.* verbalization, *нем.* Verbalisierung, *исп.* verbalización стосується поняття переходу однієї частини мови в клас дієслів за поширеною моделлю творення інших лінгвістичних термінів, таких як *адвербиалізація*, *ад'єктивізація*, *кон'юнкціоналізація* та под. Інше поняття, яке широко увійшло в науковий обіг, а саме: позначення реалізації у зовнішньому мовленні комунікативної інтенції, як завершальної фази породження мовленнєвого висловлення, у словнику не представлено. Принагідно зауважимо, що перекладний німецько-російський словник [4] подає цей термін без будь-якого тлумачення. Якщо взяти до уваги інші слова цього деривативного ряду, то в словнику Ахманової є ще *вербальний*, яке фіксується у двох значеннях - «дієслівний» у багатослівному терміні *вербальное лексикализованное словосочетание* та «словесний» у терміносполученні *вербальное мышление*. Таким чином, у тлумаченні не відбите значення, яке співвідносне із поняттям зовнішнього мовлення і яке увійшло в терміносистему сучасної соціолінгвістики як частина терміна *вербальная дискримінація*, що передається *англ.* deprivation і *нім.* Deprivation, для позначення дискримінації мовців за мовною ознакою. Зауважимо, що хоча російський термін складається із запозичених елементів, жоден з них не має фонетичного відповідника в термінах у германських мовах, (пор. також медичне поняття, як *вербальная слепота* word [text] blindness, alexia, де *вербальная* відповідає *англ.* word [text], хоча відповідність частин

термінів з означенням *вербальний* спостерігається в термінах, що належать до інших галузей знання, напр., як медичне поняття *вербальна афазія*, якому відповідає англ. verbal aphasia, (пор. також міждисциплінарний термін *вербальне поведіння* з наявним фонетичним відповідником в англійському verbal behaviour).

У словнику є термін *кодифікація норми*, що означає формулювання сукупності правил, які забезпечують регулярне відтворення зразкового варіанта мови, однак поширеніший у сучасній літературі термін *кодифікація мови* відсутній. Не знайде читач і терміна *когнітивний* та словосполучень з ним, хоча загально визнаним є факт існування когнітивної лінгвістики і відповідного російського терміносполучення для позначення цього напряму лінгвістичних досліджень *когнітивна лінгвістика*, якому відповідає *англ.* cognitive linguistics, *нем.* kognitive Linguistik, як і визнання існування когнітивної функції мови, яка в російській мові має назву *когнітивна функція мови*, а в англійській іменується cognitive functions of language, та відповідно німецьким kognitive Funktion der Sprache. Сучасному досліднику мови добре відомі поняття *фреймів, сценаріїв, планів*, що підпадають під загальніше поняття *когнітивні структури, ментальні структури*, яке в якості терміна було запозичене з англійської cognitive /mental structures.

Активно вживаний у сучасних лінгвістичних текстах *ментальний*, який вказує на віднесеність до сфери мислення і зустрічається в таких терміносполученнях як *ментальний лексикон, ментальні структури* на час створення словника не набув притаманної нинішньому часу популярності, а тому і не потрапив до словника, хоча є *менталізм* з його відповідниками *англ.* mentalistic theory та *ісп.* Mentalismo, як назва, яку використовували представники американської дескриптивної лінгвістики (Йельської школа), для тих напрямів, у яких проблеми мовленнєвого акту пов'язувалися з цілим комплексом явищ, що ґрунтуються на розумовій діяльності.

Брак деяких реєстрових слів є цілком зрозумілим через певні обставини: наприклад, коли не існувало технічних можливостей для обробки і представлення великих масивів текстів, не на часі була поява корпусної лінгвістики, хоча аналізується поняття *корпус*.

Порівняно з сучасним розумінням, дефініція терміна *директив* тільки як дієслівного суфікса, що вживається в африканських мовах, видається неповною, оскільки цей термін використовується як назва окремого виду мовленнєвого акту із спонукальним значенням.

Не зафіксовано у словнику термін *денотат*, семантично еквівалентний *референт*, хоча є стаття, присвячена термінам *денотативний*, при тлумаченні якого використано слово *референт*, та *денотация*. Немає у словнику й *сигніфікат*, хоча є однокореневі *сигніфіка* як синонім терміна *семасіологія*, та представлені окремими статтями *сигніфікативна функція* і *сигніфікація*. У текстах, на які,

безумовно, орієнтуються укладачі, слово *сигнифика* з'являється вкрай рідко на противагу *сигнификат*. З іншого боку, семантика *сигнификативный* не повною мірою співвідноситься із значенням терміна *сигнификат*, останній співвідноситься з *денотат*.

У словнику О.С. Ахманової є *концептуальное поле*, але немає деривативно пов'язаного *концепт*, що належить до одного з центральних понять когнітивної лінгвістики, та складного терміна *концептуальная структура* як структури декларативного або процедурного представлення знань, часто не пов'язаного з власне мовними структурами і орієнтованих на когнітивне або комп'ютерне моделювання мислення людини з його відповідниками англ. *conceptual structure*, нім. *Konzeptuelle Struktur*.

Подібні факти можна проілюструвати не тільки лексичними запозиченнями, а й питомими термінами. Так, до терміна *ведущеє слово* у значенні «слово, яке виступає в якості моделі для аналогічного словотвору» подаються такі відповідники - англ. *derivational pattern*, нім. *Leitwort*, *Analogiemuster*, *icn. base de analogia*. У той же час немає значення, яке відбиває терміновживання дескриптивної граматики, з відповідниками з англ. *head word*, нім. *Leitwort* для позначення елемента синтаксичної конструкції, що представляє його в зв'язках з іншими синтаксичними одиницями. Немає також терміна генеративної граматики *преемлемость*, якому в англійській мові відповідає *acceptability*, у французькій *acceptabilité*, а в німецькій *Akzeptibilität*.

У словнику разом з тим є велика кількість архаїзмів або рідко вживаних термінів, як це було показано вище щодо терміна *сигнифика*, почасти через поставлену мету відбити у словнику терміни, що належать до різних історичних періодів, включаючи зокрема індивідуально авторську термінологію таких видатних лінгвістів 19 –початку 20 ст., як Ф.І.Буслаєва, О.М.Пешковського, О.О.Шахматова, В.О. Богородицького. Більшість сучасних словників уникають включення індивідуально авторських термінів, залишаючи їх для великих енциклопедичних видань або для словників окремих авторів.

Особливістю лінгвістичної терміносистеми російської мови є наявність термінології різної за своїм походженням. Велику частку серед лінгвістичних термінів посідають терміни-інтернаціоналізми, які увійшли в науку про мову, що не має національних кордонів, і завжди відзначалася тісною співпрацею науковців різних галузей в різних країнах світу, що робило (особливо через використання грецьких та латинських елементів) термінологічний апарат зрозумілим для фахівців. Разом з тим значне місце посідають терміни, які творилися на ґрунті російської мови, почасти через вивчення специфічних характеристик російської мови, почасти внаслідок прояву загальних тенденцій розвитку літературної мови в певні історичні періоди.

Одна із помітних рис словника О.С.Ахманової полягає також в орієнтації на міжнародні стандарти, що зумовлює надання переваги інтернаціоналізмам при укладанні реєстру, водночас, коли йдеться про власні лінгвістичні традиції, то є орієнтація на питому лексику. Проблеми, як вони визначені автором, стосуються теоретичного питання метамови і таксономії [3:13-14], та більш часткових питань дублетів (синонімів) наскільки виправданим є їхнє існування; а також питання різних значень, що вкладаються у термін у різних традиціях (пор., наприклад, термін «мова» в дососсюрівській, в соссюрівській традиції, а також в парадигмі генеративної граматики).

Очевидно слід зважати й на різний поняттєвий обсяг терміна для позначення подібних явищ у різних мовних системах (родовий відмінок в англійській мові за своєю семантичною складністю та активністю уживання поступається родовому відмінку в німецькій мові, не кажучи вже про флективні українську чи російську. Безумовно, є питання співвідношення «архаїчність – модернізм» (з одного боку орієнтація на охоплення різних історичних періодів, з іншого, намагання дистанціюватися від попередньої традиції, а також орієнтація лише на синхронію, сучасний стан, з чим пов'язується можливість появи термінів-одноденок. Як дотепно висловився один із лінгвістів, лінгвістичні терміни нерідко мають схильність помирати разом з їхніми творцями).

Не полегшує ситуацію різнобій у неоднаково опрацьованій номенклатурі, що існує в певній мовній системі, а наявність інтернаціоналізмів іноді спрощує, але в разі їх пседоеквівалентності ускладнює завдання укладача [3:18; 22].

Говорячи про інтернаціоналізми, особливу увагу слід приділяти дериватам, які можуть мати різні відповідники в цільовій мові, на яку здійснюється переклад. Наприклад, в [2] до терміна, вираженого прикметником *мелиоративный*, подані такі відповідники: *англ. meliorative, ameliorative, фр. mélioratif, нем. Meliorativ*, які мають позитивне еспресивно-емоційне та оцінне забарвлення чи надають таке (спів)значення, і їх найуживанішими термінологічними контекстами є *мелиоративное значение, мелиоративное слово, мелиоративный суффикс*. У морфологічно пов'язаному з ним *мелиорация* «надання позитивного забарвлення», відповідниками якого є *англ. (a) melioration of meaning, нім. Verbesserung, Melioration*, з'явилися нові слова-відповідники, а саме: *нім. Verbesserung*.

Російський прикметник *нейтральный* має відповідником етимологічно пов'язане *англ. neutral*, у німецькій мові йому відповідає питомий *wertfrei*, тоді як іменник *нейтрализация* має етимологічно ідентичні відповідники - *англ. neutralization, фр. neutralisation, нем. Neutralisierung*

Словник О.С.Ахманової, як й інші сучасні словники, реєструє питомий прикметник *относительный* та семантично тотожний

інтернаціоналізм *релятивний*, фонетично та семантично співвідносний з англ. *relative*, фр. *relatif*, нім. *relativ*, ісп. *relativo*. Однак коли йдеться про конкретні терміносполучення, то це слово може передаватися по-іншому в німецькій мові: *относительное прилагательное* передається через *beziehungsverweizend Adjektiv, Beziehungsadjektiv* (вживаються лише питомі елементи), *относительное время* через *bezogenes/ relatives Tempus*, *относительное местоимение* - *Relativpronomen, bezugliches Furwort* (використовуються як питомі, так і запозичені, інтернаціональні форми).

Підсумовуючи, можна зауважити, що помітною рисою сучасних словників лінгвістичних термінів є відмова від вузького представлення термінології – тільки граматики, лексики, фонетики чи іншого мовного аспекту - і включення до реєстрів термінів, які пов'язані не лише з традиційним історичним та синхронним загальним і частковим (?_) мовознавством, структурно-системним, функціональним підходом, з стилістикою, з проблемами культури мови, а й з новітніми тенденціями в розвитку лінгвістики і наукових дисциплін, що виникли на їх стику, що виявляються в рамках когнітивної та прагматичної лінгвістики, текстології, теорії тексту і мовленнєвих актів, герменевтики, психолінгвістики і т.інш. Значно розширився діапазон показників, укладання яких значно спрощується внаслідок використання нових технологій, і які додаються до основного тексту словника за рахунок алфавітних показників реєстрових слів та алфавітних іншомовних показників. Оскільки при алфавітно впорядкованих термінах далеко не завжди читач має доступ до частин терміносполучення (що зумовлено й відмовою від гніздової структури словникової статті), то додаються тематичні показники чи індекси, які не лише полегшують пошуки цих компонентів терміна, а й дозволяють встановлювати смислові зв'язки між термінами, коли є тематична рубрикація.

Спостерігається збільшення реєстру до декількох тисяч одиниць, наприклад, словники [14; 4] охоплюють понад 5000 термінів. Як правило, на формування реєстру впливає такий фактор, як орієнтація на практику використання в навчальному процесі. Автори таких словників свідомо обмежують склад словника тими термінами, що використовуються у підручниках з мовознавчих дисциплін [25; 32; 44; 45], мотивуючи це завданнями учбового процесу, передусім потребою розуміння термінів, що стосуються певних мовних аспектів, наприклад, історії літературної мови, фонетики тощо. Це дозволяє чітко сформувати тематичні блоки, які в частині словників відбиваються в представлених у них тематичних показниках. Водночас спостерігається орієнтація на ширше коло користувачів – не лише студентів-філологів, а й фахівців-мовознавців, а також тих, наукові інтереси яких належать до дисциплін, близьких до мовознавства. У цьому відношенні електронні словники мають перевагу, порівняно з традиційно сформованими, оскільки практично не мають обмежень на величину реєстру. Є орієнтація на сучасне терміновживання, що потребує виключення з реєстру застарілих термінів (наприклад, автори

німецько-російського словника зазначають про виключення застарілих та рідковживаних термінів [4], які були в попередньому виданні),

Багато з сучасних видань відмовляються від бібліографічних посилань (це залишається обов'язковою умовою лінгвістичних енциклопедій) (винятки нечисленні, як словник [23] з несистематичними бібліографічними посиланнями). Значно рідше використовується семантично-гніздовий спосіб подачі, побудова здійснюється за алфавітним принципом (для останнього є технічне пояснення – комп'ютеризація дозволяє вести швидкий пошук при наявності електронних версій). Створення спеціальних алфавітних покажчиків спрощує роботу, якщо читач працює із словником у традиційній паперовій формі.

Частиномовна належність термінів відбита у словниках частково, оскільки реєстрові слова є іменниками або ж іменниковими словосполученнями, почасти прикметниками. Лише окремі словники (передусім двомовні навчальні, пор. [7]) уводять до реєстру й інші частини мови, зокрема дієслова, зважаючи на реальну функцію цих слів як термінів та їхню роль у текстотворенні. Отже, спрямованість на активну форму використання термінів визначає включення похідних форм і зразків стандартних словосполучень.

Крім проблеми формування реєстру і обґрунтування його, з чим стикаються усі укладачі словників, сучасні автори уводять поняття зон опису, приділяючи особливу увагу їх розробці [4; 14; 40]. Очевидно, що зони опису практично застосовуються в усіх словниках, хоча експліцитно сформульоване поняття з'являється останнім часом внаслідок необхідної формалізації при укладанні словниками за допомогою електронних засобів. [40] виділяє такі зони: 1) реєстрове (заголовне) слово, 2) наголос, 3) етимологічна довідка, 4) дефініція, яка буває трьох видів – а) коротке формулювання із зазначенням найзагальніших ознак, б) вказівка на тотожність з іншим терміном, в) відсилання до інших статей, 5) екземпфікація, 6) вказівки-відсилання, які містять такі слова, як *ср.*, *противоложн.*) У словнику А.М Баранова, Д.О.Добровольський [4] виділяється 5 зон: 1) термін у початковій формі; 2) зона граматичної інформації; 3) переклад на російську мову, 4) коментар, що містить елементи тлумачення, мовні приклади, відсилання до близьких за значеннями термінів; 5) переклад англійською мовою [4: 12]. Як бачимо, послідовність представлення зон, їх характеристики можуть відрізнятися. Так, [40] виділяє екземпфікацію окремим пунктом 5, тоді як [4] уводить її в поле 4 разом із коментарем-тлумаченням та відсиланнями до семантично близьких термінів.

Неупереджений погляд на ряд праць, присвячених лінгвістичній термінографії, виявляє разом з тим включення до реєстру застарілих термінів без позначення їх як архаїзмів; дуже вузьких термінів з окремих галузей мовознавства; неповну, непослідовну конфронтацію іншомовних відповідників (обґрунтування такого стану речей знаходимо в [3: 14-15], з чим частково можна погодитися); завеликий або ж замалий

пояснювальний апарат, певний дисбаланс у представленні термінів, що належать до різних лінгвістичних дисциплін, як це спостерігається, зокрема, щодо фонетики порівняно з іншими мовознавчими галузями. Оскільки метамова лінгвістики проявляє тенденцію розпадатися на діалекти і навіть ідіолекти, що дозволяє говорити про метамовленнєві стилі [3: 6], а деякі із таких метадіалектів дуже швидко набувають незаслужено великий престиж, то це ставить перед дослідником складне завдання відбору реєстру. Дуже рідко зустрічаються рекомендації про обмежене в загальнолінгвістичному плані вживання термінів через їх закріпленість за окремими лінгвістичними напрямками, де вони вписуються в певну парадигму понять, і це дуже важливо, оскільки змішування концептуального апарату різних мовознавчих теорій призводить до невиправданого еклектизму в користуванні термінів, а, отже, втрати точного їх розуміння, особливостей їхньої семантики у рамках певних шкіл, напрямів, концепцій. Ці моменти мають враховуватися при укладанні відповідних словників, принаймні, має бути представлений стислий коментар щодо вживання терміна у різних наукових традиціях, школах, напрямках внаслідок неоднорідності термінологічних номенклатур – наприклад, що якийсь термін використовується лише однією школою, або ж про ті відмінності, який він має у різних наукових парадигмах (загальноприйняте та специфічне розуміння терміна), що дозволило б користувачеві словника не лише орієнтуватися в певній лінгвістичній проблематиці, а й активно і доречно вживати терміни. Витлумачення термінів значною мірою відбиває також індивідуально-авторські уподобання, пов'язані з його належністю до певної традиції, що впливає на трактування чи повноту трактування.

Актуальність створення нового словника-довідника лінгвістичних термінів на базі української мови викликана цілим рядом чинників, серед яких недостатня кількість новітніх словників лінгвістичної термінології та відсутність словника, який би дозволив його користувачеві не лише отримати довідку про співвідношення з терміном наукове поняття, а й мати змогу співвіднести український термін з термінами в інших, передусім германських та романських мовах і уникнути непорозуміння у разі наявності міжмовної омонімії. Думається, що такий словник може стати в нагоді не лише мовознавцям, а й фахівцям з суміжних наук. Додатковим аргументом є те, що в багатьох україномовних наукових текстах з лінгвістики відсутня частина термінів, засвідчених лексикографічними джерелами на інших мовах, включно зі слов'янськими, через брак досліджень відповідного спрямування. через брак досліджень відповідного спрямування. Тим самим, словник міг би представити не лише наявні в українському мовознавстві терміни, а й ті з них, які ще не кодифіковані в рамках літературної мови і поява яких може бути прогнозована у зв'язку з майбутніми науковими пошуками у тих напрямках, які розробляються в західному мовознавстві, тобто, в даному контексті словник стає важливим чинником формування адекватної спеціальної термінології. Це досить

складне, відповідальне, але необхідне завдання, яке частково може бути здійснене у рамках планованого видання.

За своїм характером український словник-довідник є лексикографічною працею особливого типу, оскільки він не є суто перекладним, як [34], водночас значно відходить від тлумачних, енциклопедичних чи тезаурусів за обсягом тлумачення термінів, маючи подвійне спрямування - тлумачного і перекладного водночас. При створенні такого типу словника варто враховувати попередню лексикографічну традицію, уникаючи її хиб, що вимагає системного подання перекладної частини, яка в попередніх працях була непослідовно представлена і стосувалася переважно англійських відповідників. Вагома частина реєстрових слів розроблюваного словника-довідника є спільною для виданих раніше словників, хоча це не означає їх ідентичності.

Сучасний стан розвитку метамови лінгвістики можна охарактеризувати, виходячи з аналізу системно-структурних відношень, що існують серед термінів, коли метамова розглядається як особлива семіотична система. Інший підхід, без якого наука жодна наукова дисципліна, не змогла б досягти своєї мети, є лексикографічний.

Словник лінгвістичних термінів входить до категорії спеціальних словників, які належать до енциклопедичних словників, оскільки предметом пояснення є не слова мови-об'єкта, а поняття, які пояснюють, описують мовні явища, їх природу, функції, походження тощо. Енциклопедичні словники протиставляються словникам лінгвістичним як таким, що описують, визначають семантику слів. Хоча енциклопедичний словник і не ставить своїм завданням давати граматичну, стилістичну характеристику реєстрового слова, на практиці у ньому враховуються деякі суто мовні характеристики, як, наприклад, наголос або подається коротка етимологічна довідка, яка не має прямого стосунку до історії предмета чи поняття. Словники лінгвістичних термінів, як правило, не обмежуються фіксацією терміна та його дефініцією, часто подаючи етимологічну інформацію. Є ще кілька моментів, які зумовлюють мовний підхід до терміна. Як це слушно зауважив свого часу О.О.Реформатський [31], термін, хоча і належить до специфічної частини літературної мови, є безумовно членом лексичної системи і поділяє певні риси з рештою словникового запасу мови. До таких відноситься характеристика акцентуаційних особливостей терміна, граматичних характеристик (наприклад, у німецькій, російській – роду). Розвиненість у мові системи морфологічних засобів спричиняє варіативність як загальноновживаної лексики, так і термінів, що притаманно зокрема українській, російській та німецькій мовам. Як і загальнолітературна лексика, терміносистеми мають полісемію, синонімію, рідше антонімію чи омонімію (зокрема, коли йдеться про ці явища в межах однієї терміносистеми). Розвиток терміносистем часто йде пліч-о-пліч з розвитком літературної мови, а тому явища, притаманні розвитку лексичної системи, відбиваються і на терміносистемі. Міжнародні контакти значно посилюють роль запозичень

у мовній системі, впливаючи на напрям тенденцій у термінології. Німецька мова, відома схильністю до вживання питомих слів (чи принаймні питомих елементів у словотворі), має часто широкі синонімічні ряди термінів, чільне місце в яких відводиться термінам германського походження. Умови функціонування термінів спрямовують мовця на використання інтернаціональних термінів, однак загальномовні тенденції нерідко переважають над соціолінгвістичними.

Цей власне мовний аспект термінів має особливо посилюватися в перекладних словниках, де подача відповідників уже є частиною їх мовного представлення. І тут не обійтися без визначення граматичних особливостей, екземпліфікації сполучуваності, показу синоніміки, визначення пріоритетності уживання термінів у загальному вжитку або ж у специфічному напрямі.

Багатомовний словник термінів, щоб виконати своє призначення помічника при побудові текстів, не може обмежуватися іменниками та прикметниковими сполученнями. Принагідно зауважимо, що на думку Ф.О.Нікітіної [26], навіть тлумачний словник лінгвістичних термінів мав би включати в себе не лише іменники та прикметники, а й інші частини мови, дієслова та прислівники у тому числі. На противагу енциклопедичним словникам, в реєстрі яких переважають іменники та сполучення з ними і рідкими є прикметники, бажано, щоб перекладний словник включав також дієслова та прислівники. Наприклад, всі словники лінгвістичної термінології мають статті *відмінок*, *відміна*, однак немає статті *відмінювати*. Чи дозволяє це зробити правильний вибір терміна в іншій мові? Навіть у межах близькоспоріднених мов виникає колізія. У російській мові відповідником укр. *відмінок* є рос. *падеж*. В українській мові *відмінок*, *відміна* однокорінні слова, російська ж мова використовує різнокореневі слова - *падеж* і *склонение*. Проблема може виникнути при передачі укр. *відмінювати*, яке позначає процес зміни форм як іменника, так і дієслова, а тому українська мова потребує уточнення частини мови - *відмінювати дієслово*, *іменник*. У російській мові укр. *відмінювати* відповідає два різні слова – *склонять* і *спрягать*. В англійській, як і в німецькій та французькій мові, ситуація з термінами для цих понять ближча до російської, де для позначення змін в парадигмі іменника та дієслова використовуються слова з різними коренями (у зазначених мовах вони є запозиченими з латини) – англ. *decline*, *declination* (для іменника), *conjugate*, *conjugation* (для дієслова) та відповідно нім. *deklinieren*, *Deklination*, *konjugieren*, *Konjugation*, фр. *décliner*, *déclinaison*, *conjuguer*, *conjugaison*. Отже, якщо для одномовного тлумачного словника представленість найуживаніших деривативно пов'язаних форм не є принциповою, то для перекладного відсутність якогось з членів словотвірного ряду небажана внаслідок того, що похідні можуть мати в цільових мовах відповідники, що належать до різних словотвірних основ.

У словнику О.С. Ахматової деривативні ряди представлені скупом, і не обов'язково для слів, що мають розбіжності в семантиці. Так, поряд з

іменником *дубитатив*, якому відповідає *англ. dubitative mood* для позначення умовного способу, що виражає сумнів, прикметник *дубитативный* з відповідниками *англ. dubitative, фр. dubitatif, нім. dubitativ, zweifelhaft, исп. dubitativo*, які передають значення сумніву, невпевненості, вживаючись у таких термінологічних сполученнях, як *дубитативная конструкція, дубитативное наречие*. Очевидно, ті прикметники, які характеризуються широким колом сполучуваності, мають самостійний вхід, тобто мають подаватися окремою статтею, а також якщо їх значення не можна вивести із значення однокореневого іменника чи дієслова; немає семантичного зв'язку тлумачень похідного слова та вихідної форми; при зміні фонетичної форми деривата порівняно з мотивуючою основою; якщо в перекладі вихідного й похідного слів використовуються різнокореневі морфеми. У решті випадків, щоб не обтяжувати словник, їх можна фіксувати в межах словникової статті, де варто виділити словотвірну частину.

Одне з важливих питань, яке стосується організації словникової статті, щоб дозволило її певним чином формалізувати, є питання зон опису. Для словника-довідника в структурі статті пропонується виділяти такі зони: 1) **зона входу (початкової форми)**, де фіксуються український термін і його деривативний ряд; словотвірні, орфографічні варіанти та синоніми подаються в дужках після терміна. При наявності дублетів перевага надається тим, що мають найуживанішу сферу використання, а також достатній словотвірний потенціал; 2) **мовна зона** (*наголос, ім., прикм.*); 3) **зона характеристики мовної сфери або напряму чи школи** (*граматика, лексика, фонетика, генеративна граматики, теорія тексту, когнітивна лінгвістика, стилістика тощо*) 4) **зона тлумачення**, яка містить стислу дефініцію основного слова з можливою згадкою про час появи терміна; щодо дериватів, якщо семантика похідного впливає із семантики словотвірної основи, то таке похідне не тлумачиться; 5) **зона перекладу** з відповідниками російською, англійською, німецькою, французькою та іспанською мовами. Крім цих основних, виділяються також необов'язкові, факультативні зони, до яких належать: 6) **зона сполучуваності** з прикладами сполучуваності у складі інших термінів з їх перекладами; 7) **зона екземпліфікації**. Зважаючи на вимогу стислості подачі, ілюстративний матеріал подається вибірково, коли є потреба унаочнити уживання терміна для спрощення розуміння; 8) **зона посилай**, у тому числі перехресних, особливо коли йдеться про родо-видові відношення понять, а також, коли подаються контрарні терміни.

Серед загальнолексикографічних проблем, з якими стикаються усі лексикографи, першорядним постає питання реєстру, очевидно, слід уникати архаїзмів, вузькоспеціальних чи рідковживаних слів, з іншого боку, наскільки широко слід включати номенклатуру. Напр., Д.Крістал [44] наполягав на виключенні з реєстру англійського словника лінгвістичної термінології таких слів, як *alphabet* та *abbreviation* на тій підставі, що ці слова поширені в загальнолітературній мові і їх семантику відбивають

сучасні тлумачні словники. Очевидно, з цим варто погодитися для компактнішої подачі реєстру. Втім постає питання, наскільки така ситуація співвідношення загальнонародних слів і мовознавчих термінів притаманна українській мові. Довідник не конче потребує прізвищ мовознавців, оскільки це є завданням енциклопедій та енциклопедичних словників. Можна дебатовати також потребу включення назв алфавітів, потребу подачі найпоширеніших аббревіатур, як нім. *IP-Grammatik* (item and process Grammatik), процесуальна дескриптивна граматики, англ. *TG* трансформаційна граматики

Мета словника-довідника – служити надійним, стислим і авторитетним джерелом та інструментом для фахівців у даній галузі, а також спеціалістів суміжних наук, упорядкований предметний матеріал має містити узагальнені відомості з певних галузей науки про мову. Надійність такого словника забезпечується через максимально можливу представленість існуючого термінологічного апарату, що існує на певному хронологічному зрізі (беремо до уваги реалістичність проекту створення повного словника термінів, зважаючи на вірогідність появи нових концепцій і відповідно включення нових термінів або ж модифікацію уже існуючих). Основне завдання словника полягає в якнайповнішому описові сучасної метамови з включенням слів і словосполучень, які є в широкому науковому вжитку, що передбачає критичний підхід до відбору термінів та визначення реального функціонування термінів у складі термінів-словосполучень. Склад реєстру словника визначається потребою максимального представлення сучасної мовознавчої термінології. Повною мірою входять назви основних шкіл, напрямів, концепцій, методів, що дозволяє читачеві отримати основну інформацію про проблематику, що розробляється на нинішньому етапі розвитку науки дослідниками мови. Отже, це терміни традиційного мовознавства, що стосуються різних мовних аспектів, а також індоєвропейстики, часткових наукових дисциплін, терміни новітніх наукових напрямів та дисциплін (соціолінгвістики, психолінгвістики, семіотики, теорії тексту і мовленнєвих актів, корпусної лінгвістики, теорії перекладу, когнітивної лінгвістики, прагматичної лінгвістики, формальних, функціональних, логіко-граматичних підходів, генеративної граматики) і їх назви. Особливості поширення термінів у певних школах, де ці терміни вписуються в свою систему понять, можуть бути відбиті в довідковому виданні тільки частково і, можливо, тільки 1) через подачу різних іншомовних відповідників; 2) указівки на школу, автора, на відміну від повних одномовних чи енциклопедичних словників, які ставлять своїм завданням максимально окреслити коло понять, позначуваних термінами При цьому можливим є включення короткої історичної довідки (напр., індоєвропейстика (з поч. 19 ст.); дескриптивізм, дескриптивна лінгвістика (з 50-х рр. 20 ст.), що дозволяє поставити напрям досліджень у певні хронологічні рамки.

Формат побудови словника – алфавітний, як у межах всього словника, так і статті, зважаючи на зручність пошуку терміна в усталеній

послідовності його компонентів, тобто, якщо заголовний термін представлений словосполученням, то застосовується прямий порядок подачі його частин. Отже, складний термін *універсальна граматика* слід шукати за алфавітом першого слова.

Конфронтація термінів (представлення відповідників) є важким завданням, особливо, коли йдеться про запозичені слова. Незмінними супутниками при укладанні словника є інтернаціоналізми та «псевдоінтернаціоналізми», що легко продемонструвати на прикладах, взятих з англійської та французької мов. Так, форма *Inflection* (з частковими графічними відмінностями) існує в обох мовах, однак у французькій вона позначає чергування голосних як граматичний спосіб і, відповідно, синонімічна нім. *Umlaut*, а нім. *Inflexion* позначає акомодацию. Термін може мати значення, відмінне від того, яке можна отримати при перекладі окремих компонентів терміна. Наприклад, франц. *adjective qualificatif* має значення не «якісний прикметник», як можна було б вважати, спираючись на поелементний переклад терміна, а виражає ширше поняття порівняно з українським чи російським терміном, оскільки включає і якісні, і відносні прикметники. Очевидно, що для користувача словника такі терміни, які мають риси псевдодрузів перекладача, ці позначувані терміном особливості поняття слід окремо зауважувати. У словнику мають також бути відбиті особливості мовної системи, як, наприклад, характерна для німецької мови дублетність.

Для зручності читача довідник міститиме допоміжні покажчики – алфавітний (для реєстрових слів української мови та їх відповідників в інших мовах – російській, англійській, французькій, німецькій), предметний, тематичний. За потреби знайти ширшу інформацію, читач може легко знайти її, користуючись списком літератури, де подані назви енциклопедій, використаних при укладанні словника-довідника.

Таким чином, інтенсифікація спілкування наукової спільноти, яка не обмежується україномовним ареалом, що спричиняє посилення потреби в перекладі лінгвістичних текстів на інші мови, в написанні текстів іноземними мовами чи навіть коротких резюме, для чого вимагається знання міжмовних відповідників, а також поширення знань про мову серед спеціалістів суміжних наукових дисциплін і всіх тих, кого цікавлять проблеми вивчення та функціонування мови, - є факторами, які визначають актуальність укладання словника-довідника лінгвістичних термінів. Такий словник має практичну цінність, передусім, для педагогічної та перекладацької практики, культури мовлення, інтермовної прагматики та міжкультурної комунікації.

Література

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics: около 8000 терминов // Ред. А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский - М.: Помовский и партнеры, Т. 1, 1996. - 642 с.

2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов // О.С.Ахманова. - М.: «ЛИБРОКОМ», 2010. - 576 с.
3. Ахманова О.С. Предисловие. // О.С.Ахманова Словарь лингвистических терминов. - М.: «ЛИБРОКОМ», 2010, с.3-19
4. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Немецко-русский и русско-немецкий словарь лингвистических терминов с английскими эквивалентами. - 2-е изд., исправл. и дополн. // Баранов А.Н., Добровольский Д.О. – М.: АСТ-ПРЕСС ШКОЛА: АСТ-ПРЕСС Март, 2006. - 496 с.
5. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. // Гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2-е изд. // В.Н.Ярцева - М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
6. Васильева Н.В., Виноградова В.А., Шахнарович А. М. Краткий словарь лингвистических терминов. // Васильева Н.В., Виноградова В.А., Шахнарович А. М. - М: Рус. яз, 1995, - 175 с.
7. Вашунин В.С. Немецко-русский лексикон основных грамматических понятий. – 2-е изд., испр. и доп. // Вашунин В.С. – М.: УМО по лингвист. образованию, 1997 - 135 с.
8. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Под ред. и с предисловием Реформатского А.А. // Вахек Й. – М: 1964. - 350 с.
9. Бредихина В.П., Глазман М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов (для студентов-филологов) // Бредихина В.П., Глазман М.А. – Алма-Ата:Мектеп, 1988.- 136 с.
10. Брусенская Л.А. Учебный словарь лингвистических терминов // Брусенская Л.А. - Ростов-на-Дону,2005.
11. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів // Ганич Д.І., Олійник І.С.– К.: Вища шк., 1985. -360 с.
12. Детская речь: Словарь лингвистических терминов / Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена; / /Сост. С. Н. Цейтлин, М. В. Русакова. СПб: Образование, 1993 – 16 с.
13. Єрмоленко С.Я. та інш. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів // Єрмоленко С.Я. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
14. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / изд 5-е. // Жеребило Т.В. - Назрань: Пилигрим, 2010. - 486 с.
15. Кочан І.Н., Захлюпана Н.М. Словник-довідник з методики викладання української мови // Кочан І.Н., Захлюпана Н.М.- Львів: Видавн. центр львівськ. нац. університету, 2002. – 249 с..
16. Краткий словарь когнитивных терминов // Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков и др. М., 1996. -246 с.
17. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів / Заг. ред. Є.В.Кротевича. /Відп. ред. О.С.Мельничук. // Кротевич Є.В., Родзевич Н.С.- К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
18. Куликова И.С., Саллина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) // Куликова И.С., Саллина Д.В. - СПб: Сага, 2002. – 352 с.
19. Лингвистический энциклопедический словарь // Гл. ред. В.Я.Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. - 688 с.
20. Максимов В.И., Одеков Р.В. Учебный словарь-справочник русских грамматических терминов (с английскими эквивалентами) // Максимов В.И., Одеков Р.В. – СПб: «Златоуст», 1998. – 304 с.
21. Манолова Л. Краток речник на българската езиковедска терминология // Манолова Л.– София: Изд-во на Бълг. Академия на науките, 1993. – 107 с.

22. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Перевод с франц. яз. Н.Д.Андреева, под ред. А.А.Реформатского // Марузо Ж.- М.: Изд. иностр. лит., 1960. – 436 с.
23. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов // Матвеева Т. В.- Ростов н/ Дону: Феникс, 2010. - 562 с.
24. Назарян А.Г. Французско-русский словарь лингвистической терминологии // Назарян А.Г. – М.: Высш. шк., 1989. - 447 с.
25. Нечаев Г.А. Краткий лингвистический словарь // Нечаев Г.А. - Изд-во Ростовского университета, 1976. – 184 с.
26. Никитина С.Е., Васильева Н.В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов // Никитина С.Е., Васильева Н.В. - М.: 1996. – 172 с.
27. Подвойний В.М. Турецько-український словник лінгвістичних термінів // Подвойний В.М. – К.: КДУ, 2000. - 52 с.
28. Поливанов Е.Д. Словарь лингвистических и литературоведческих терминов // Поливанов Е.Д. - М.: «ЛИБРОКОМ», 2010. – 160 с.
29. Понятийный словарь к курсу «Истории русского литературного языка». // Сост. О.В.Гнэвэк. - Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. пед. ин-та, 1998. – 76 с.
30. Реформатский А.А. Введение в языкознание. / Под ред. В.А.Виноградова // Реформатский А.А.-М.: Аспект Пресс, 1998. – 536 с.
31. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. // Реформатский А.А. - М., 1967. – С.109-125
32. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя // Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. - М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
33. Рэнц Т.Г., Рыцарева А.Э. Словарь лингвистических терминов на английском языке // Рэнц Т.Г., Рыцарева А.Э. –Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. - 64 с.
34. Русско-белорусский словарь лингвистических терминов // Ред. Н.В.Бирилло, П.В.Степко. – Минск: Наука и техника, 1988. – 141 с.
35. Русский язык. Энциклопедия. // Гл. ред. Ф.И.Филин. М.: Сов. Энциклопедия, 1979. -432 с.
36. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія // Селіванова О.О. - Полтава: Довкілля, 2010. – 844 с.
37. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми // Селіванова О.О. - Полтава: Довкілля, 2008
38. Словарь славянской лингвистической терминологии.- Прага, 1977.- 431 с.
39. Словарь юного лингвиста // Сост. М.В.Панов // 2-е изд. перер. и допол. // М.В.Панов. – М.: «Финита»: «Наука», 2006. – 544 с.
40. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь // Стариченок В.Д. – Ростов н/ Дону: Феникс, 2008. - 811 с..
41. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов // Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. – Алма-Аты: Казақуниверситеті, 2002. -170 с.
42. Хэмп Э. Словарь американской лингвистической терминологии. / Перевод и дополнение Иванова В.В., под ред. и с предисловием Звегинцева В.А. // Хэмп Э. – М, 1966.- 264 с.
43. Українська мова: Енциклопедія. // Редколег. В.М.Русанівський, О.О.Тараненко та інш.– К.:Укр. Енциклопедія, 2004. - 824 с.
44. Crystal D. A First Dictionary of Linguistics and Phonetics // Crystal D. – Cambridge: Deutsch, 1980. – 390 p.
45. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 4-th edition // Crystal D.- Oxford: Blackwell, 1997.

46. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language // Crystal D. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999.
47. Dictionnaire de la linguistique / Sous la direction de Georges Mounin/ - Quadrige/Puf, 1993/ -xxxvii, 340 p.
48. Ducrot O., Schaeffer J-M. Nouveau Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage avec la collaboration de M. Abrioux, D.Bassano, G. Boulakia, M. de Formel, Roussin et Tz. Todorov // Ducrot O., Schaeffer J-M. – Editions du Seuil, 1995. – 821 p.
49. Flinz C. The Microstructure of Online Linguistics Dictionaries: Obligatory and Facultative Elements // Flinz C. - University of Piza - www.trojina.si/elex2011/.../eLex2011-10.p.
50. A Grand Dictionary of Phonetics: Comprehensive Store of Neo-Macro Phonetics. – The Phonetic Society of Japan, 1981. -759 pp.
51. Kleines Wörterbuch Sprachwissenschaftlicher Termini. – Leipzig: VEB, 1975. – 306 S.
52. Mathews P. H. Concise Dictionary of Linguistics / Mathews P. H. - Oxford: Oxford Paperblack Reference, 1997.
53. Nash R. Multilingual Lexicon of Linguistics and Philology: English, Russian, German, French // Nash R. - University of Miami Press, Coral Gables, Florida, 1968. - 390 p. +xxxi
54. Sachwörterbuch zur fachbezogenen Fremdsprachenausbildung./ / Hrsg. Von Gustav-Adolf Krampitz u. Erhard Glier unter Mitarb. von Siegfried Kohls // – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1989. – 242 S.
55. Dictionary of translation science with terms of semiotics, textology, linguistics, stylistics - <http://www.trad.it/dictionary.htm>
56. Electronic Glossary of Linguistic Terms - <http://www.sil.org/mexico/ling/glosario/E005ai-Glossary.htm>
57. English-Russian dictionary of linguistic terms - <http://www.scribd.com/doc/8552145/English-Russian-dictionary-of-linguistic-terms>
58. French-English Dictionary - <http://www.french-linguistics.co.uk/dictionary/>
59. Glossary of Applied Linguistics - <http://victorian.fortunecity.com/vangogh/555/Spell/glos-spel.html>
60. Glossary of Linguistic Terms – <http://www.sil.org/Linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/>
61. Language Varieties Website - <http://www.hawaii.edu/satocenter/langnet/>
62. Linguistics Dictionary- Lexicon Online - <http://www.ats-group.net/dictionaries/dictionary-glossary-linguistics.html>
63. Semiotics for Beginners - <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem-gloss.html>
64. Small Glossary of Linguistics - <http://www.sil.org/Linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/>
65. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics - <http://www.highbeam.com/publications/the-concise-oxford-dictionary-of-linguistics-p4641>